

DOKUZ OĞUZLAR**Göktürk ve Uygurlar'la
çağdaş olan bir Türk kavmi.**

Dokuz (Tokuz) Oğuz adına kaynaklarda ilk defa Orhun kitâbelerinde rastlanır. Bu tabir, "dokuz boydan meydana gelen Oğuzlar" anlamını taşır. İslâm kaynaklarında ise Toguz Guz şeklinde geçer.

Göktürk hânedanı Kutluğ Şad idaresinde yeniden kurulduğu sıralarda Dokuz Oğuzlar Tula ırmağının (Tuğla Ügüz) kıvrım yerinde oturuyorlar ve doğu Türk âleminin en kuvvetli kavmi (budun) olarak biliniyorlardı. Başlarındaki hükümdarları kağan unvanını taşıyordu (Baz Kağan). Bu sırada Oğuzlar, kendilerinden daha güçlü hale gelen Göktürklerle karşı Toñra boyundan Esim'i doğuda oturan Kitaylar'a, Kuni boyundan Señün'ü de Çin'e göndererek müttefik aramaktaydılar. Bu durum Göktürk casusları vasıtasıyla zamanında haber alındı ve Kutluğ Şad'ın başyardımcısı Tonyukuk'un teklifi üzerine harekete geçilip Tula yakınlarında Oğuzlar'la karşılaşıldı. 2000 kişilik Göktürk ordusu 3000 kişilik Oğuz ordusunu yendi. Oğuzlar'dan birçoğu ırmakta boğuldu, birçoğu da öldürüldü; kalanları ise itaat etti. Bu önemli zaferden sonra Ötügen'e giden Göktürkler'e etraftaki toplulukların hepsi bağlılıklarını bildirdiler. Böylece Göktürk Devleti yeniden kuruldu (682). Kutluğ Şad İteriş Kağan unvanını aldı. Oğuzlar'ın başındaki Baz Kağan'ın ise Tula Savaşı sonrasındaki durumu bilinmemektedir. Ancak Bilge Tonyukuk kitâbesinin sonlarında İteriş Kağan övülürken onun Oğuzlar'la beş defa savaştığından söz edilmektedir. Fakat bu savaşların Tula Savaşı'ndan önce mi yoksa sonra mı yapıldığı belirtilmemektedir. Bununla beraber bu mücadelenin Tula Savaşı'ndan sonra cereyan etmiş olması ihtimali daha kuvvetlidir. Zira kitâbede Baz Kağan'ın adı geçen savaşta öldürüldüğünden söz edilmemektedir. Kesin olarak bilinen husus, Oğuzlar'ın hükümdarı Baz Kağan heykelinin İteriş Kağan için "balbal" olarak dikildiğidir. 691 yılında ölen İteriş Kağan hükümdarlığı zamanında bilhassa Çinliler, Kitaylar ve Oğuzlar'la birçok savaş yapmış ve devletin teşkilatlanmasını sağlamıştır. Ayrıca bu arada Türk âleminin doğu kesimindeki hemen bütün kavimler türlü şekillerde devlete bağlanmıştır. Bunlardan dokuz boylu Oğuzlar doğrudan doğruya kağanlığa katılmış ve

devletin ana unsurlarından biri olarak ikinci bir askerî güç oluşturmuştur.

İteriş Kağan'ın ölümünden sonra yerine geçen Kapkan Kağan devrinde çeşitli yönlerle yapılan seferler Göktürkler'e, Oğuzlar'a ve katılan diğer kavimlere şan ve şöretin yanı sıra kitâbelerde ifade edildiği üzere maddî imkânlar da sağladı. Bununla beraber 714 yılından itibaren Göktürklerin idaresinde bulunan kavimler birbiri arkasından devlete isyan ettiler.

Oğuzlar'ın Göktürkler'e karşı ayaklanmaları, Bilge Kağan'a göre her yerde karışıklıklar çıkması ve bu arada duydukları kıskançlıktan ileri gelmektedir. Ancak Oğuzlar'ın harekete geçmelerinin en önemli sebebinin istiklallerini kazanmak olduğu şüphesizdir. Oğuzlar'la bir yıl içinde (715 tavşan yılı = 715-716 milâdî) dört defa savaşıldı, ilk savaş Tula ırmağı yakınındaki Togubalık'ta yapıldı. Kesin bir sonuç elde edilemeyen Andırgu Savaşı'ndan sonra Çuşbaşı'nda üçüncü defa karşılaşıldı. Bu karşılaşmada Kültigin'in kahramanlığı sayesinde Göktürkler yenilgiye uğatıldı. Oğuzlar püskürtüldü. Hatta Toñra boyunun başı Alpagağ ile on akrabası esir alındı ve bunlar, Beşbalık seferinde bir yıl önce ölen hânedandan Toña Tigin'in yuğ töreninde öldürüldüler. Göktürk - Oğuz mücadelesi bundan sonra da devam etti. Oğuzlar yenilseler de derlenip yeniden Göktürkler'in karşısına çıkıyorlardı. Nitekim iki kardeş kavim Ezginti Kadız'da yeniden savaştırlarsa da kayda değer bir sonuç alınamadı. 716 yılı kışını Amgı Kurgan'da geçiren Göktürkler yaz gelince Oğuzlar üzerine Tarduş Şad'ı (Bilge Kağan) gönderdiler. Bu arada "ev"de (dâimî oturlan yer) kalan Kültigin üzerine Oğuzlar'dan üç boyun ordusu baskın yaptı. Fakat Kültigin'in cesaretle karşı durması sayesinde Oğuzlar geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Buna karşı yapılan baskında obaları yağmalanan Oğuzlar Dokuz Tatarlar'la birleştiler. Agu'da meydana gelen iki çarpışmada Oğuz ve Tatarlar bozguna uğradılar (716 yazı). Bu sırada Kapkan Kağan Bayırkular tarafından öldürüldü (22 Temmuz 716) ve oğlu İnel Kağan ile İteriş Kağan'ın oğulları arasında kağanlık mücadelesi başladı. Çok kanlı bir şekilde sonuçlanan mücadelede İnel Kağan ve taraftarları hayatlarını kaybettiler. Tarduş Şad, Bilge Kağan unvanı ile tahta çıktı. İnel Kağan tarafında yer alan kavimler yurtlarını bırakıp başka yerlere göç ettiler; bazıları

Çin'e sığındılar. Bu arada Oğuzlar da Çin'e doğru gittiler.

Çin'e sığındıkları bildirilen Oğuzlar hakkında bundan sonra sadece 726 yılında veya bundan pek az bir zaman sonra yazıldığı anlaşılan Tonyukuk Kitâbesi'nde bahsedilmekte ve burada Türk Bilge Kağan'ın Türk Sir budununu ve Oğuz budununu beslemekte olduğu yazılmaktadır. Bundan, Oğuzlar'ın Çin'den dönüp Bilge Kağan'ın idaresine girdikleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Bilge Kağan'ın Kültigin için diktirdiği kitâbeden de Oğuzlar'ın 732 yılında kağana bağlılıklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

Göktürkler'in yerini alan Yukarı Selenge boylarındaki Uygurlar'ın Dokuz Oğuzlar'ı ne zaman ve nasıl kendilerine bağıladıkları hakkında bilgi yoktur. Anlaşıldığına göre Göktürkler'le onlara bağlı kavimler arasında savaş başlayınca Uygurlar'la Oğuzlar arasında dostluk kurulmuştur. Böylece Dokuz Oğuzlar Uygurlar'ın yanında eski kardeşleriyle savaşmışlar ve Göktürkler'in tarih sahnesinden çekilmelerinde ve varlıklarını yitirmelerinde etkili olmuşlardır.

Göktürk Devleti'nin sona ermesi üzerine (744) Uygur il teberi (melik) Köl Bilge Kağan unvanını almış, Dokuz Oğuzlar'ın başına getirdiği oğluna da Moyun Çor unvanı verilmiştir. Uygur Devleti'nin kurucusu Köl Bilge Kağan'ın 747'de (yılan yılı) ölümü üzerine yerine geçen oğlu Moyun Çor, yeni siyasî mevkiine uygun olarak Teñride Bolmış İl İtmiş Bilge Kağan unvanını aldı. İl İtmiş'in 759 veya 760 yılında yazdığı sonuncu kitâbede yer alan bir ifadeden Uygurlar'ın on boydan meydana gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yine İl İtmiş Kağan'ın son Göktürk hükümdarı Ozmış Kağan üzerine yaptığı seferde Dokuz Oğuz budununun hepsini topladığı belirtilmektedir. Ancak Oğuzlar'ın sekizinin kağanın yanında yer almadığı ve sadece bir boyun sadık kaldığı görülmektedir. İsyân eden Oğuzlar'ın başında, "yabgu" unvanını Köl Bilge Kağan'ın verdiği Tay Bilge Tutuk gelmekteydi. Oğuzlar Göktürk kağanlarına olduğu gibi Uygur hükümdarlarına da ilk yıllardan itibaren bağımsızlıklarını kazanmak için isyan etmişlerdi. Hatta Oğuzlar bu maksatla doğu komşuları Dokuz Tatarlar'la bir ittifak da yapmışlardı. İl İtmiş Bilge Kağan, 749 yılının ilk aylarında Oğuzlar'la müttefiki Dokuz Tatarlar'ı yola getirmek maksadıyla harekete geçip güz mevsimine kadar bu tehlikeli isyanı bastırmak için uğraştı; onlara

karşı bazı başarılar elde etti ve bilhassa Oğuzlar'ın halk tabakasından büyük kısmını esir aldı. Fakat onlara merhamet göstererek göçkün ve davalarına dokunmadı. Oğuzlar kağanın bu bağışlayıcı tutumuna rağmen ona itaat etmediler ve bu yüzden Burgu'da yeniden yapılan savaşta İl İtmiş Kağan tarafından bu defa büyük bir yenilgiye uğratıldılar. Buna rağmen Oğuzlar Göktürkler'e karşı olduğu gibi Uygurlar'a karşı da mücadeleden vazgeçemediler.

Bundan sonra Oğuz adı, 750'de (bars yılı) Kem Irmağı kıyılarında oturan Çikler'e karşı yapılan bir seferden sonra kitâbede geçmektedir. Ayrıca İl İtmiş Kağan'ın 751'de (tavşan yılı) Ötüken yöresinde yazdırdığı ikinci kitâbede Oğuz adına sadece bir defa yer verilmiştir. Kağan yine sonuncu kitâbesinde Basmıl ve Karluklar'la yaptığı savaşı anlatırken Çin'e sığınmış olan Oğuzlar'la Göktürklerin de düşmanlarla birleşerek harekete geçtiklerini söyler. Aynı kitâbenin sonunda üç tuğlu Türk budun ile Sekiz Oğuz ve Dokuz Tatarlar mağlûp kavimler olarak anılır. Bu ifade ve yine aynı kitâbedeki diğer sözler, Oğuzlar'ın en sonunda kağana itaat ettiklerini ve Uygurlar'ın yanında eski mevkilerini aldıklarını kesin bir şekilde göstermektedir.

Dokuz Oğuzlar'ın Boy Teşkilâtı. Oğuz adı kitâbelerde bazan "Tokuz Oğuz" şeklinde geçer. Buradaki "dokuz", kitâbelerde birçok örneği görüldüğü üzere (Üç Karluk, Otuz Tatar, Sekiz Oğuz) Oğuzlar'ın dokuz boydan meydana geldiğini göstermektedir. Ancak bu dokuz boydan sadece Toñra ve Kunı (Kunu) adlı boylar bilinmektedir. Dokuz Oğuzlar, İl İtmiş Kağan'ın Şine Usu Kitâbesi'nde Sekiz Oğuz şeklinde anılmışlardır ki bu sırada dokuzuncu boy muhtemelen budundan geçici olarak ayrılmıştı.

Kitâbelerden anlaşıldığına göre Göktürk kağanlarının "Türük" (> Türk) adlı buduna mensup oldukları kesindir. Nitekim Bilge Kağan kendisini çok defa "Türk Bilge Kağan" şeklinde tanıtmıştır. Ayrıca Bilge Kağan, "Dokuz Oğuz kavmi benim kavimimdi" ve, "Ey Türk ve Oğuz beyleri ve kavimleri, dinleyin!" demektedir. Bu sebeple Barthold, Minorsky ve diğer bazı âlimler Göktürk İmparatorluğu'nu bir Oğuz devleti saymışlardır. Öte yandan Uygur kağanı da Oğuzlar için, "Dokuz Oğuz budunumun hepsini topladım" ifadesini kullanmıştır. Ayrıca yine Oğuzlar'ı kastederek, "Tay Bilge Tutuk'un kötülüğü, bir iki ününün kötülü-

ğu yüzünden avam halkım öldün bittin" demektedir. Bu açıklamalardan, Bilge Kağan'ın sözlerinin kavmi bir akrabalığı değil siyasî ve hukukî bir münasebeti ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber bu bağlılığın Bilge Kağan'dan önceki bir devirde başlamış olması muhtemeldir. Zira Oğuzlar'ın 715-716 yıllarındaki ayaklanmaları, Kapkan Kağan'ın 716'da Baykal gölünün çevresinde yaşayan Bayırkular'a karşı sefere çıkması sebebiyle Kültigin ile beraber Bilge Kağan tarafından bastırılmıştı. Bilge Ton-yukuk Kitâbesi'nde, "Türk Bilge Kağan, Türk Sir budununu ve Oğuz budununu besleyip durur" diyerek devletin dayandığı iki ayrı kavmi açıkça göstermektedir.

Dokuz Oğuz - Uygur münasebeti ise Göktürkler devrindeki gibi devam etmiştir. Nitekim Bilge Kağan'ın kitâbesinde Oğuz isyanları anlatıldıktan sonra Selenge'de oturan Uygurlar üzerine bir sefer yapıldığı, Uygur il teberinin 100 kadar adamla doğuya doğru kaçtığı anlatılmaktadır. Uygur Hükümdarı İl İtmiş Bilge Kağan'ın en son kitâbesinde ise "orada kalmış On Uygur ve Dokuz Oğuz budunlarını idare ettiği" şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Kitâbedeki bu sözlerden Uygurlar'ın on boydan, Oğuzlar'ın da dokuz boydan teşekkül ettiği kesin bir şekilde anlaşılmaktadır. On Uygur sözü, IX veya X. yüzyılda Koçu'da Mani yazısı ile yazılmış Türkçe bir metinde de görülmektedir. Bunlardan başka Uygurlar'la Oğuzlar'ın bir arada yaşadıklarının hâtırası Reşidüddin'in *Câmi 'u't-tevârih*'inde bulunmaktadır. Bu hâtıraya göre Orhun bölgesindeki on ırmağın kıyılarında yaşayanlara On Uygur, dokuz ırmağın kıyılarında yaşayanlara da Tokuz Uyguz (Dokuz Oğuz) denilmekteydi. On Uygur şu boylardan meydana gelmişti: Ebişlik, Ötünge, Bukız, Özkundur (Orkundur), Tular, Tardar, Adar, Üç Tabın, Kalancu (Kamlancu), Ötiken.

Kitâbelerdeki bu çok açık ifadelere rağmen bunları ilk defa okuyan V. Thomsen ile J. Marquart ve diğer bazı âlimler Dokuz Oğuzlar'la Uygurlar'ın aynı kavim olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bu görüş IX ve X. yüzyıllardaki İslâm müelliflerinin Uygurlar'dan Toguz Guz adıyla bahsetmeleri ve Çin yıllıklarının da Uygurlar'ın (Hu-ihu) dokuz boydan meydana geldiğini yazmaları ile ilgilidir. Çin kaynaklarında bu dokuz boyun adları da yer almaktadır. Ancak ne bu kaynaklarda ne de *Câmi 'u't-tevârih*'teki listede Uygur-

lar'ın Toñra ve Kunı boylarının adları mevcuttur; hatta onlara benzeyen isimlere bile rastlanmamaktadır.

Dokuz Oğuzlar'ın sonu hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak onların da diğer birçok kavim gibi Uygurlar'ın idaresinden memnun kalarak onlarla yan yana yaşayıp kaynaştıkları veya Uygurlar'ın bir kolu haline geldikleri düşünülebilir. Zira Uygurlar'ın barışçı bir topluluk olduğu ve doksan beş yıllık Uygurlar devrinde barış ve istikrarın hüküm sürdüğü bilinmektedir. Muhtemelen bu süre içinde Dokuz Oğuzlar ve diğer kavimler Uygurlaşmıştır. Nitekim Uygurlar'la birlikte yaşayan Türk kavimlerinin çoğunun adlarına daha sonra rastlanmamaktadır. Onların X. yüzyılda Aşağı Seyhun boylarında yaşayan Oğuzlar'la da alâkaları yoktu. Nitekim bütün İslâm müellifleri Dokuz Oğuzlar'la (Toguz Guz) Oğuzlar'ı (el-Guz) birbirinden ayrı topluluklar olarak zikretmişlerdir. Öte yandan Seyhun bölgesindeki Oğuz eli iki kola ayrılmakta ve bu kollara Boz Ok ve Üç Ok denilmekteydi. Bu adların, Batı Göktürk Devleti'nin dayandığı On Oklar'dan kalmış oldukları şüphesizdir. Yine Batı Göktürk kağanlarının yabguları olduğu ve On Oklar'ın batıda yaşayan beş boyunun başındaki beylerin "Erkin" unvanını taşıdıkları gibi Seyhun boylarındaki Oğuzlar'ın da başlarında yabgular olup nâiblerine "Köl Erkin" adı verilmekteydi. Kültigin'in yuğ töreninde Batı Göktürk kağanını Makaraç Tamgacı ile Oğuz Bilge Tamgacı temsil etmişlerdir. Buradaki Oğuz, Bilge Tamgacı'nın mensup bulunduğu kavmi ifade etmektedir. Ayrıca Dokuz Oğuzlar'ın Toñra ve Kunı adlı oymakları Oğuz elinin boyları arasında görülmez, Batı Göktürkleri'nin dillerinin bir devamı olan Oğuz Türkçesi ise doğudaki Karahanlılar ve Uygurlar'ın dillerinden büyük farklılıklar göstermektedir.

VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Asya'daki siyasî hâkimiyet, doğuda müslümanların Toguz Guz dedikleri Uygurlar ve batıda Karluklar tarafından temsil edilmişti. Bunlardan birçok Türk ve Moğol kavmini idareleri altına alan Uygurlar, geniş bir ülkeye sahip olarak Çin'e karşı kuvvetini hissettiren ve Orhun kültürünü sürdüren bir budun olarak Göktürkler'in vârisi hüviyetindeydiler. Karluklar ise zayıf Türgiş Devleti'ne son vermelerine ve onların yerini almalarına rağmen kuvvetli bir varlık göstermemişlerdir. Dolayısıyla Karluklar On

Oklar'ın dağılmasını önleyemediği gibi müslümanların IX. yüzyıldan itibaren Türk ülkesinde yaptıkları fetih hareketlerine karşı da duramamışlardır. Bu sebeple İslâm hududu Taraz şehrinin doğusuna kadar uzanmış ve çok daha doğudaki meşhur Balasagun şehri bile Sâ-mânîler'in nüfuz sahasına girmiştir. Böylece Karluklar Batı Göktürk ülkesinin daha fazla parçalanmasına sebep olmuşlardır. Dokuz Oğuzlar İslâm müelliflerinde Türk âleminin en güçlü kavmi olarak tanınmış ve Uygur hükümdarları "hâkan" unvanı ile anılmıştır. Hâkanın oturduğu şehir hakkında ise orayı ziyaret etmiş olan (veya ettiği sanılan) mücahid Temîm b. Bahr'ın eserinde geniş bilgi bulunmaktadır. Buna bağlı olarak Uygurlar'ın Mani dinine girdikleri müslümanlar tarafından bilinmekteydi. Hatta Câhiz bu dinin Uygurlar'daki savaşçılık ruhunu zayıflattığını bile yazmıştır. Bununla beraber İslâm kaynaklarında, Uygur Devleti'nin 840 yılında Kırgız hücumu sonucunda yıkıldığı ve Uygurlar'ın Beşbalık-Koçu bölgesine göç ettikleri haberi görülmez.

İslâm kaynaklarında Uygurlar'a Toguz Guz denmesi, her iki kavmin bir hânedanın idaresi altında bulunmasından ve adlarının birbirine benzemesinden (Uygur > Gur, Oğuz > Guz) kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim Çinliler de Uygurlar'ı dokuz boydan müteşekkil bir kavim şeklinde tanımışlar ve bu dokuz boyun adlarını bile vermişlerdir. Bu sebeple Dokuz Oğuzlar'la karıştırılmış ve belki de her ikisi aynı adla anılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 16, 30; *Hudûdü'l-âlem* (Sütüde), s. 76-79; Reşîdüddin, *Câmi'u't-tevârîh*, Moskova 1965, s. 331-338; V. Thomsen, *Inscription de l'Orkhon déchiffrées*, Helsingfors 1896, s. 105, 112,

115, 122, 124-125, 127; a.m.f., "Alttürkische Inschriften aus der Mongolei..." (trc. H. H. Schaefer), *ZDMG* (1924), s. 121-175; a.m.f., "Moğolistan'daki Türkçe Kitabeler" (trc. R. Hulûsi), *TM*, III (1926-33), s. 81-118; E. Chavannes, *Documents sur les T'oukiue (Turcs) occidentaux*, Petersbourg 1903, s. 286, 297, 305; J. Marquart, *Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge*, Leipzig 1903, s. 82, 390; a.m.f., *Über das Volkstum der Komanen*, Berlin, ts., s. 26-235; W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* [trc. Ragıp Hulûsi], İstanbul 1927, s. 66, 76, 78; a.m.f., "Turkestan Down to the Mongol Invasion", *GMS*, s. 200 vd., 211, 254; a.m.f., "Toğuzghuz", *El*, VIII, 805-806; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, İstanbul 1936, I, 22, 34 vd., 40, 48, 50, 62-67, 85, 102-105, 108, 120 vd., 128 vd., 138, 156, 164 vd., 168 vd., 172, 176, 182; V. Minorsky, "The Regions of the World", *GMNS*, s. 263, 282; Zeki Velidî Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946, s. 43, 49, 55; J. Hamilton, *Les Ouighours à l'époque des Cinq Dynasties d'après les documents Chinois*, Paris 1955; a.m.f., "Toquz Oghuz et On-Uygur", *JA* (1962), s. 23-63; Liu Mau-tsai, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*, Wiesbaden 1958, I, tür.yer.; R. Giraud, *L'Empire des Turcs Célestes*, Paris 1960; Talat Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington 1968, s. 231, 236-237, 244, 250, 253, 255; a.m.f., "Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı Taryat (Terhin) Kitâbesi", *TTK Belleten*, XLVI (1982), s. 787-837; C. Mackerras, *The Uighur Empire According to the T'ang Dynastic Histories*, Columbia, South Carolina 1973; L. Bazin, *Les Calendriers Turcs anciens et médiévaux*, Lille 1974, s. 187-237; Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, İstanbul 1989, s. 1, 25, 28-29, 33, 39, 41-42, 53, 61; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul 1992, s. 14-27, 30-34; a.m.f., "Tokuz Oğuzlar", *İA*, XII/1, s. 420-427; G. J. Ramstedt, "Zwei Uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei", *JStFOu*, XXX/3 (1913-1918), s. 14-37; "Tamim Ibn Bahr's Journey to the Uyghurs", *BSOAS*, XII (1953), s. 275-305; M. Fuad Köprülü, "Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri", *TTK Belleten*, VII (1943), s. 221, 223, 254, 256; E. Pulleyblank, "Some Remarks on the Toquz Oghuz Problem", *UAI*, XXVIII (1965), s. 35-42.

FARUK SÜMER

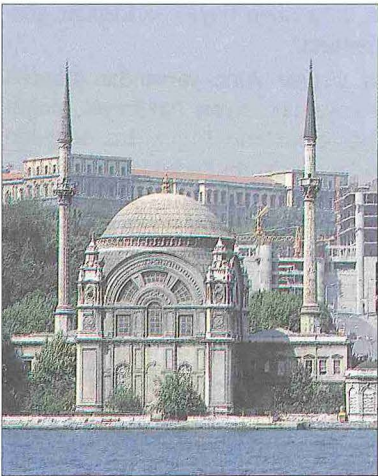
DOLMABAĞÇE CAMİİ

İstanbul'da Kabataş ve Beşiktaş semtleri arasında yer alan XIX. yüzyıla ait cami.

Çok sayıdaki vakıfları ile hayır sever bir şahsiyet olarak Osmanlı sosyal hayatında rol oynayan Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın emriyle yapımına başlanmış, onun 1853 yılında vefatı üzerine oğlu Sultan Abdülmecid tarafından tamamlanmıştır. Bezmiâlem Vâlide Sultan Camii, Dolmabahçe Sarayı'nın Saat Kulesi yönündeki avlu kapısının tam karşısına düştüğü için yapıldığı günden beri Dolmabahçe Camii adıyla anılmış ve literatüre de bu şekilde geçmiştir.

Yapının, evvelce avlunun Saat Kulesi'ne bakan kapısı üzerinde bulunan 1270 (1853-54) tarihli inşa kitâbesi, 1948 yılında Dolmabahçe Meydanı'nın açılması sırasında avlu duvarlarının yıkılması sebebiyle kible dış duvarı dibindeki bugünkü yerine konulmuştur. Celî-sülûs hatla yazılmış dört beyitten oluşan kitâbe tamamen Batı tarzında akant yapraklarıyla süslenmiştir ve tepelik kısmının ortasını Abdülmecid'in tuğrasını içeren büyük bir çelenk taçlandırmaktadır.

Dolmabahçe Camii, XIX. yüzyıl Osmanlı mimarisinde pek çok önemli esere imzasını atan Nikogos Balyan tarafından Batı akımlarının en yoğun biçimde etkisini gösterdiği bir dönemde inşa edilmiştir. Bu dönemde barok, rokoko, ampir gibi üslupların yerleşik sanat birikimi ve zevkiyle kaynaştırılması sonucunda ilginç bir yorumlama anlayışına gidilmiştir. Mimari açıdan bu tip camilerde önemli bir yenilik sözü konusu olmazken asıl değişimin geleneksel çizginin, klasik oranların ve motif repertuarının büyük ölçüde terk edilmesi suretiyle dış cephede ve süslemelerde gerçekleştirildiği görülür. Barok, rokoko ve ampir tarzındaki süsleme özelliklerinin, geleneksel Osmanlı motiflerinin ve bezeme anlayışının yerini almaya başlaması dikkat çeker. Dönemin en önemli karakteri, mimariye "eklektik" (karma) yaklaşımın hâkim olması ve Batılı unsurların herhangi bir kurala bağlı kalmaksızın sınırsızca ve yer yer de Osmanlı ve İslâm unsurları ile karıştırılarak kullanılmasıdır. Bu bakımdan Dolmabahçe Camii, ait olduğu dönemin genel yaklaşımını ve sanat zevkini bütünüyle yansıtan tipik bir örnektir.

Dolmabahçe Camii ve içinden bir görünüş - İstanbul